

INFOBROŠURA ZA DJELATNIKE OSNOVNIH ŠKOLA

Uključivanje učenika s teškoćama u
razvoju

Hrvatski Savez Udruga za mlade i
studente s invaliditetom SUMSI

Sadržaj

PREDGOVOR	3
PREDGOVOR AUTORA	4
OSNOVNI POJMOVI I DEFINICIJA	5
KONVENCIJA O PRAVIMA OSOBA S INVALIDITETOM	5
UKLJUČIVANJE DJECE S TEŠKOĆAMA	6
INTEGRACIJA I INKLUZIJA	7
PRISTUP I PRAKSA	8
Osobe s tjelesnim oštećenjem/invaliditetom	10
Slijepo osobe	11
Gluhe i nagluhe osobe	12
Oštećenja jezično-govorne-glasovne komunikacije i specifične teškoće u učenju....	14
Osobe s poremećajima iz autističnog spektra	15
Disleksija i disgrafija	16
Intelektualne teškoće	16
Oštećenja organa i organskih sustava	17
Uključivo obrazovanje	18
NA KRAJU	19

PREDGOVOR

Republika Hrvatska prihvatila je i ratificirala Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom te donijela propise i strategije kojima izražava svoje opredjeljenje za stvaranje zajednice u kojoj nema mjesta izoliranju različitih i slabijih. Jasno je istaknuto opredjeljenje za uspostavu inkluzivnog obrazovanja i nediskriminiranja učenika s teškoćama u razvoju osiguravanjem istih uvjeta školovanja koje imaju i drugi učenici. Strategija odgoja i obrazovanja definira da obrazovni sustav utemeljen na jednakim obrazovnim prilikama podrazumijeva sustav podrške usmjeren na specifične potrebe svakog djeteta. Važeći Nacionalni kurikulum i Zakon o odgoju i obrazovanju također naglašavaju načelo uvažavanja specifičnih odgojno-obrazovnih potreba svakog djeteta, u skladu s njihovim sposobnostima i potrebama.

Kroz pritužbe koje zaprima Ured pravobranitelja za osobe s invaliditetom uočava se da, unatoč postojanju ovih formalnih temelja, u praksi još uvijek nedostaje niz elemenata uspješne inkluzije učenika s teškoćama.

Ne možemo dovoljno naglasiti kako djelotvorno inkluzivno obrazovanje pretpostavlja edukaciju nastavnika, stručne službe i svih onih koji o djetetovu obrazovanju odlučuju, a traženje stručne podrške trebalo bi biti standardni postupak u svakoj obrazovnoj instituciji u koju se uključuje učenik s teškoćama u razvoju.

Smatramo da će ova brošura doprinijeti podizanju kvalitete rada stručnjaka i edukaciji nastavnika za rad s djecom s teškoćama u razvoju. Vjerujemo da će upravo bolje razumijevanje različitosti dovesti do uklanjanja predrasuda koje su osnovni uzrok vršnjačkog nasilja i neprimjerenog odnosa prema učenicima s teškoćama u razvoju u redovnom obrazovnom sustavu.

Ured pravobranitelja za osobe s invaliditetom

PREDGOVOR AUTORA

S obzirom na profesionalno, osobno i praktično iskustvo te višegodišnji rad s učenicima i djelatnicima osnovnih škola koje prakticiraju inkluziju djece s teškoćama u razvoju, nametnula se potreba narativne edukacije kako kod samih učenika, tako i kod djelatnika osnovnih škola. Autorsku informativnu Brošuru o pristupu osobama s invaliditetom prethodno smo tiskali i dijelimo je učenicima/korisnicima naših projektnih radionica.

Stoga aktualni višegodišnji projekt želimo unaprijediti još jednom autorskom brošurama koja će učiteljima/djelatnicima osnovnih škola služiti u svrhu edukacija; kako onih na osobnoj razini, tako i u svrhu educiranja učenika. Namjera je i svrha ove brošure podrška i pružanje informacija, metoda i tehnika pomoći u radu s učenicima/djecom s teškoćama u razvoju i osobama s invaliditetom.

Albina Žnidar i Denis Marijon

OSNOVNI POJMOVI I DEFINICIJA

Tko su osobe s invaliditetom?

Ovdje je potrebno napomenuti da se terminologija uvelike promijenila te su se termini kao „hendikepirani“, „invalidi“, „osobe s posebnim potrebama“ (izraz koji postoji, ali u jednom sasvim drugom segmentu) itd. napustili. Nažalost, još uvijek se u javnom prostoru često koristi pogrešna terminologija.

Definicija osobe s invaliditetom propisana Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom UN-a, a čija je potpisnica i Republika Hrvatska (kao četvrta država na svijetu). Osobe s invaliditetom uključuju one osobe koje imaju dugotrajna tjelesna, mentalna, intelektualna ili osjetilna oštećenja, koja u međudjelovanju s različitim preprekama mogu sprečavati njihovo puno i učinkovito sudjelovanje u društvu na ravnopravnoj osnovi s drugima.

Postoje različiti načini poimanja i imenovanja invaliditeta, no promoviramo i potičemo ono što je propisano i definirano Konvencijom. Od njezina donošenja ispravni termini kojima definiramo osobe s određenim oštećenjima su: djeca s teškoćama u razvoju (do 18. godine života) te osobe s invaliditetom (nakon 18. godine njihova života i dalje). Oštećenja koja dovode do invaliditeta trajna su stanja, ali trajnost oštećenja kod djece do 18. godine njihova života, zbog razvoja ili drugih pokazatelja, ne možemo sa sigurnošću utvrditi.

Oštećenje kao uzrok invaliditeta nije bolest, no ono može proizaći od nekih određenih bolesti. Uzroci oštećenja mogu biti prenatalni (koji djeluju prije porođaja), perinatalni (koji djeluju za vrijeme porođaja) ili postnatalni (koji djeluju nakon porođaja). O vremenu nastanka ovisi i vrsta oštećenja. Oštećenja mogu biti posljedica genetskih predispozicija i/ili trauma.

KONVENCIJA O PRAVIMA OSOBA S INVALIDITETOM

UN-ova Konvencija o pravima osoba s invaliditetom najmlađi je dokument o ljudskim pravima koji su Ujedinjeni narodi donijeli u novom tisućljeću, točnije 2006. godine. Dosad je Konvenciju potpisalo preko 100 zemalja. Republika Hrvatska Konvenciju je potpisala 30. ožujka 2007., a Hrvatski sabor ratificirao ju je 1. lipnja 2007.

Konvencija je za Republiku Hrvatsku stupila na snagu 3. svibnja 2008. godine nakon što ju je potpisalo i ratificiralo 20 zemalja. Za razliku od dijela zemalja koje su oklijevale s potpisivanjem Konvencije (Sjedinjene Američke Države potpisale su Konvenciju 30. srpnja 2009.), stajalište predstavnika Republike Hrvatske i hrvatske Vlade bilo je da će Konvencija biti učinkovit instrument u ostvarivanju i garanciji ljudskih prava osoba s invaliditetom, a ujedno i snažan poticaj Vladi, ali i cijelom društvu da

konkretnim mjerama sukladno svojim gospodarskim mogućnostima što prije omogući osobama s invaliditetom da se obrazuju i zapošljavaju na ravnopravnoj osnovi s drugim građanima Republike Hrvatske, da ostvare pravo na nezavisni život u zajednici, da mogu pristupati zdravstvenim, kulturnim i svim drugim sadržajima.

Prema Konvenciji, invaliditet nije samo oštećenje koje osoba ima, nego je rezultat interakcije oštećenja osobe (koje nije samo tjelesno oštećenje kao najvidljivije) i okoline. Drugim riječima, društvo je to koje svojom neprilagođenošću stvara invaliditet, ali ga isto tako kroz tehničke prilagodbe prostora, osiguranje pomagala i drugih oblika podrške može ukloniti/ spriječiti.

Često se pojam osoba s invaliditetom koristi samo u odnosu na osobe s fizičkim i senzoričkim oštećenjima. Konvencija jasno navodi da se osobama s invaliditetom smatraju i osobe s intelektualnim oštećenjima i osobe s mentalnim ili psiho-socijalnim oštećenjem (osobe s duševnim smetnjama, psihičkim bolestima ili problemima mentalnog zdravlja).

Izvor: pravobranitelj za osobe s invaliditetom <http://posi.hr/pojmovnik/>

Konvencija o pravila osoba s invaliditetom, Narodne Novine https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2007_06_6_80.html

UKLJUČIVANJE DJECE S TEŠKOĆAMA

Suvremena je praksa uključivanje osoba s invaliditetom odnosno djece s teškoćama u razvoju u sveukupnu radnu i obrazovnu okolinu; takav oblik ostvarivanja poželjne jednakosti nazivamo integracijom, odnosno inkluzijom (uključivošću) djece u redovni obrazovni sustav. Mi ćemo u ovoj brošuri naglasak staviti na što pravilniju i jednostavniju inkluziju djece s teškoćama u razvoju u redovni obrazovni sustav.

¹<http://posi.hr/pojmovnik/>

INTEGRACIJA I INKLUZIJA

Inkluzivno je obrazovanje koncept koji proširuje i produbljuje odgojni model integracije djece s teškoćama u razvoju u redovno školovanje. Obrazovna inkluzija nije isto što i obrazovna integracija.

Integracija je 60-ih i 70-ih godina prošlog stoljeća postala zakonska regulativa u zapadnim zemljama Europe i Svijeta. U tom je vremenu temeljni cilj integracije bio uključiti dijete s teškoćama u razvoju u sustav redovnog školovanja (Vislie, 2003) sa sljedećim zadaćama:

- isticanje prava na obrazovanje djece s teškoćama u razvoju
- uključivanje djece s teškoćama u razvoju u redovne škole s ostalom djecom
- cjelokupna reorganizacija sustava specijalnih škola (Vislie, 2003).

Kod nas prema postojećoj zakonskoj regulativi postoji potpuna i djelomična integracija. Potpuna integracija podrazumijeva uključivanje učenika s teškoćama u redoviti razredni odjel u kojem usvaja nastavne sadržaje po redovitom ili posebno prilagođenom programu, uz propisan broj učenika u razredu (čl. 4., 5., 6., 11. Pravilnika o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju). Djelomična integracija podrazumijeva uključivanje učenika s teškoćama u razvoju u redovitu osnovnu školu tako da se dio nastave odvija u redovitom razrednom odjelu s vršnjacima (najčešće za odgojne predmete), a dio u posebnom razrednom odjelu uz edukacijskog rehabilitatora (najčešće za obrazovne predmete), (čl. 7., 8., 10. Pravilnika o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju). Uspješnost procesa integracije ovisila je o djetetu, odnosno o njegovoj sposobnosti djelomičnog ili potpunog uključivanja u proces redovnog obrazovanja. Inkluzija se javlja kao znatno širi pojam uključenosti svih u odgoj i obrazovanje s naglaskom na cjelokupni školski sustav i odgojno-obrazovni proces. Prema tome, nije važno samo uključiti dijete, nego je jednako važno osigurati kadrovske, materijalne i tehničke uvjete da ono participira u sustavu u kojem se poštuju individualne različitosti i potrebe svih učenika.

Danas je koncept inkluzivnog odgoja i obrazovanja u nekim zemljama temeljno načelo koje se prepoznaje različitim metodama školovanja, a koje se vrednuje i unapređuje u smislu povećanja kvalitete cjelovitog sustava odgoja i obrazovanja. (...) Može se reći da obrazovna integracija prethodi obrazovnoj inkluziji.

Preuzeto: Matilda Karamatić Brčić, Svrha i cilj inkluzivnog obrazovanja, University of Zadar.

PRISTUP I PRAKSA

Bez obzira na to koji stupanj ili vrstu oštećenja dijete posjeduje, vrlo bitan segment cjelokupnog obrazovnog procesa adekvatno je pružanje svih sadržaja školovanja (kako obrazovnih/ nastavnih, tako i društvenih/zabavnih sadržaja). Taj ćemo cilj najlakše postići tako da dijete s teškoćama u razvoju prihvatimo primarno kao dijete s osobnim karakteristikama, a zatim da prihvatimo i njegovu ili njezinu teškoću odnosno oštećenje. To ne znači da ćemo istu tu teškoću odnosno oštećenje ignorirati ili zanemarivati, već da prije svakog odnošenja prema tom djetetu fokus bude na njegovoj osobnoj razini uz respektiranje mogućnosti ili nemogućnosti koje su uvjetovane vrstom i stupnjem oštećenja djeteta. Ne zaboravimo pri tom da bi svaka osoba u svom cjelokupnom životnom procesu trebala moći iskusiti svako razdoblje kronološkog procesa razvoja. Isto je kod djece s teškoćama u razvoju, no razlika je u tome da svaka vrsta i stupanj oštećenja svojom naravi ne dopuštaju jednake mogućnosti razvoja, učenja, igre i ostalih procesa življenja kod djece koja imaju određenu teškoću.

Za postizanje što adekvatnijeg procesa djetinjstva i obrazovanja kod djece s teškoćama u razvoju potrebna su nam znanja individualiziranog pristupa. Pod time smatramo informiranost o oštećenju/ teškoći koju dijete ima, uvid u djetetovu osobnu/obiteljsku anamnezu, te opservaciju djeteta u uvodnome školskom razdoblju. Sugeriramo da pristup djetetu s teškoćama u razvoju kao i njegovoj obitelji od strane učitelja i drugih djelatnika osnovne škole koju će dijete pohađati uvijek bude ležeran i prirodan.

Djetetovo oštećenje ne bi trebalo biti njegovo primarno obilježje ili polazna točka u komunikaciji s njime, odnosno vezanoj uz njega.

To dijete, bez obzira na svoju različitost koja se očituje kroz njegovo oštećenje, ima svoju osobnost, svoje vrline i mane, te je poželjno i potrebno da se ono promatra kao i svako drugo dijete ili osoba bez vidljivih različitosti. Valja imati na umu postojanje određenih teškoća u razvoju djeteta, potrebu respektiranja tih teškoća i odnosa sukladno oštećenjima te činjenicu da oštećenja utječu na način i tijek obavljanja djetetovih svakodnevnih aktivnosti.

Svaka teškoća u djetetovu razvoju nosi svoje specifičnosti i o svakom se stanju potrebno prethodno informirati. Ako u razredu imamo dvoje djece s jednakom dijagnozom, potrebno ih je opservirati

individualiziranim pristupom. Svatko od nas bez obzira na istoznačnosti koje nas obilježavaju osoba je za sebe i kao takvi imamo svoje potrebe, želje, mogućnosti, sposobnosti ili nesposobnosti.

Kako bismo atmosferu u razredu koji će uz djecu bez teškoća pohađati i dijete s teškoćama u razvoju učinili što prirodnijom, potrebno je već od prvoga dana adekvatno pristupiti svim učenicima u razredu,

- te se informirati o svim segmentima kojima rezultira djetetovo oštećenje. Adekvatan pristup uključuje:
- informiranje o stupnju i vrsti oštećenja koje dijete ima, kao i o svim specifičnostima i potrebama kojima ono rezultira
 - informiranje o stručnoj i pravnoj podršci koju ostvaruju škola, nastavnici, obitelj te samo dijete s teškoćama u razvoju
 - informiranje nastavnika i djelatnika škole koju će dijete s teškoćama u razvoju pohađati u svrhu prenošenja informacija svim učenicima od strane njihovih razrednika
 - u slučaju potrebe, jednostavno informiranje roditelja učenika s kojima će dijete s teškoćama u razvoju pohađati razred
 - jednostavno i kratko objašnjenje vrste oštećenja, potreba te djetetovih mogućnosti ili emogućnosti ostalim učenicima u razredu uz prisutnost djeteta s teškoćama u razvoju ili od strane samog djeteta s teškoćama (što je obično i najefektnije)
 - s obzirom na potrebe koje proizlaze iz djetetova oštećenja, potrebna je prilagodba škole, razreda i/ili nastavnog programa u suradnji s kompetentnim stručnim suradnicima
 - opserviranje/uključivanje djeteta s teškoćama u razvoju u sve segmente obrazovanja: raspored sjedenja, mogućnost jednakoga praćenja nastave, omogućivanje osobnog asistenta djetetu ukoliko je to potrebno, izvršavanje školskih i domaćih zadataka, igra sa svojim vršnjacima, odlasci na školske izlete, tematski razgovori u nastavnim programima, poticanje i praćenje razvoja djetetovih interesa i talenata.

Uz izvršavanje ovdje navedene potrebne prilagodbe svih segmenata uključenih u obrazovni proces, potrebno je također pripremiti i samo dijete s teškoćama u razvoju na novi način školskog procesa.

Naime, nova sredina, ljudi i način življenja te izvršavanja obveza, kod sve djece bez obzira na postojanje različitosti, traže određeno razdoblje prilagodbe. Zbog promjena koje djeca doživljavaju u tom razdoblju, ono je općenito stresno za djecu. Isto je tako i kod djece s teškoćama u razvoju, no kod njih je promjena još intenzivnija i može izazvati dodatnu početnu nelagodu i/ili stres.

Stoga je vrlo važno u početku na što ležerniji način pristupiti takvoj djeci i prema njima se odnositi što prirodnije. Ako je dijete dobro socijalizirano, proces prilagodbe na školski način života neće dugo trajati. Djeca su vrlo prilagodljiva i mi volimo reći da su i najbolji rehabilitatori. Vrlo brzo i bez predrasuda prihvaćaju jedni druge, ne ističu razlike i pomažu si međusobno. Prema tome je jako bitno da dijete s teškoćama bude involvirano u igru i prijateljstvo s vršnjacima u razredu.

Kako bismo što konkretnije obuhvatili moguće postojanje teškoća kod djece u redovnom obrazovnom sustavu, ovdje ćemo ih navesti.

Skupine vrsta teškoća su:

1. Oštećenja vida
2. Oštećenja sluha
3. Oštećenja jezično-govorne-glasovne komunikacije i specifične teškoće u učenju
4. Oštećenja organa i organskih sustava
5. Intelektualne teškoće
6. Poremećaji u ponašanju i oštećenja mentalnog zdravlja
7. Postojanje više vrsta teškoća u psihofizičkom razvoju.

A kako bismo što lakše i adekvatnije mogli pristupiti djetetu s teškoćama u razvoju, educirati ga kroz proces obrazovanja i/ili mu pružiti pomoć i podršku, navesti ćemo njihove glavne karakteristike.

Osobe s tjelesnim oštećenjem/invaliditetom

Tjelesno oštećenje postoji kada kod osobe nastane gubitak, bitnije oštećenje ili znatnija onesposobljenost pojedinog organa ili dijelova tijela, što otežava normalnu aktivnost organizma i zahtijeva veće napore u obavljanju životnih potreba, bez obzira na to uzrokuje li ili ne uzrokuje smanjenje ili gubitak radne sposobnosti. Djeca odnosno osobe koje imaju tjelesni ili, kako mi volimo reći, vidljivi invaliditet, zbog naravi oštećenja svoje fizičke svakodnevne aktivnosti obavljaju teže, teško ili ih samostalno ne mogu realizirati. To dakako ovisi o vrsti i stupnju oštećenja, no postoje metode i načini da, koliko je to najviše moguće, svoje svakodnevne aktivnosti obavljaju samostalno.

Pri izvršavanju školskih zadataka kod djece s tjelesnim oštećenjem također je potrebno prilagoditi se djetetovim preostalim mogućnostima i sposobnostima, a ne stavljati naglasak na njegovo oštećenje, koje naravno ne smijemo ignorirati ili zanemarivati. Ako dijete s tjelesnim oštećenjem ima zdrave ruke i njima se može nesmetano koristiti, većinu će školskih zadataka (koji uključuju rad ruku) ravnopravno moći rješavati. No, ako su vrsta i stupanj oštećenja takvi da mu onemogućuju rad ruku, školske je zadatke potrebno prilagoditi njegovim mogućnostima. Potrebno mu je omogućiti izraziti se onim sposobnostima koje posjeduje. Najbolja integracija postiže se tako da se dijete s teškoćama u razvoju uključuje u sve segmente obrazovanja uz potrebnu prilagodbu njegovim mogućnostima, te u interakciji sa stručnim suradnicima. Vršnjake u razredu, kao i ostale kolege u školi koju dijete s tjelesnim oštećenjem pohađa,

potrebno je informirati o djetetovim mogućnostima i nemogućnostima, kao i o njegovim potrebama pri kretanju. Dobro je u svakodnevne potrebe djeteta s tjelesnim oštećenjem involvirati i adekvatnu podršku njegovih kolega. Na taj se način razvija osjećaj empatije i pružanje pomoći kod djece bez vidljivih razlika, te se također razbijaju stereotipna razmišljanja. Igra je vrlo bitan segment u vremenu odrastanja, pa ju je potrebno poticati kako kod djeteta s tjelesnim oštećenjem, tako i kod ostale djece u razredu ili školi kada to situacija zahtijeva. Važno je poticati kreativnost kod djece s oštećenjima i bez oštećenja kada je igra ili druge aktivnosti potrebno prilagoditi mogućnostima djeteta sa tjelesnim i/ili nekim drugim oštećenjem. Poznati su brojni sportovi kojima se bave osobe s invaliditetom, pa tako i osobe s tjelesnim invaliditetom.

Stoga predlažemo uključivanje djeteta s tjelesnim oštećenjem i u takve aktivnosti, u skladu s njegovim mogućnostima.

Slijepe osobe

Sljepoća je medicinski poremećaj kod kojeg je vid potpuno oštećen. Prava ili potpuna sljepoća oštećenje je vida koje podrazumijeva potpun gubitak vida, odnosno nepostojanje nikakvih vizualnih podražaja (bez percepcije svjetla). Osobe koje imaju samo osjet svjetla zapravo imaju samo toliko vida da mogu razlikovati svjetlo od tame. Osoba koja ima projekciju svjetlosti može raspoznati grubi smjer odakle dopire svjetlo. Slijepe osobe, bez obzira na primarno nedostupne vizualne informacije, koriste metode i tehnike kako bi sve ono (ili barem većinu onoga) što je vizualno dostupno videćim osobama mogle kompenzirati preostalim osjetilima i tako se integrirati u cjelokupnu društvenu zajednicu. Takav je način inkluzije kod slijepih osoba potrebno poticati još od najranije dobi. Pismo kojim se koriste slijepe osobe jest Brailleovo pismo (brajica). Od samog početka školovanja slijepoga djeteta potrebno ga je opismenjivati na brajici budući da se radi o konkretnom pismu za slijepe osobe. Uz primarni način pisanja i čitanja brajice, danas postoje suvremeni načini usvajanja informacija; slijepe osobe mogu koristiti prednosti i sadržaje računalne tehnologije gotovo jednako kao i osobe bez oštećenja vida, pa se i taj način opismenjavanja prakticira u obrazovnom procesu, u onom obimu kao što je to kod djece bez teškoća u razvoju. Moderne tehnologije idu u korak s vremenom kada je riječ o informatičkom opismenjavanju i korištenju IT resursa kod slijepih osoba. Praktički sva IT tehnologija prilagođava se slijepim osobama uz pomoć zvučne tehnologije.

„Teškoća“ na koju slijepe osobe kao i njihovi videći kolege obično nailaze pri prvim susretima jest kretanje tj. vođenje slijepih osoba. Slijepe se osobe nepoznatim prostorom praktično ne mogu nesmetano kretati, tako da im je u prvim danima usvajanja prostora potreban vodič (videća osoba koja će ih voditi tim prostorom), odnosno potreban im je tzv. trening orijentacije i kretanja – peripatologija.

Slijepom djetetu pristupite uz verbalnu najavu, dopustite mu da vas uhvati za lakat lijeve ili desne ruke, te hoda jedan korak iza vas vašim normalnim tempom do željenog mjesta. Pri tom nikada slijepo dijete ne vodite na način da ono ide ispred vas ili da ga pustite samog i dajete mu verbalne upute o nepoznatoj trasi kretanja. Ne ostavljajte ga u otvorenom prostoru, već kod njemu poznatog orijentira.

Budući da je dijete slijepo, ono ne može prepoznati neverbalnu komunikaciju (ne vidi da mu mašete, pokazujete zadatke na ploči, kimate glavom, osmjehujete mu se, da gledate baš u njega). Stoga komunicirajte izravno, te na isto upozoravajte ostale učenike u razredu odnosno sve one koji se slijepom djetetu obraćaju. Osim toga, bitna je upoznatost slijepog djeteta sa prostorom razreda odnosno školske zgrade u kojoj boravi. Kako biste mu što više olakšali kretanje po školskom prostoru, vrata ormara i prozore ne ostavljajte poluotvorene, a prenosive predmete kao što su stolice za sjedenje, školske torbe, kante za smeće i drugo sklonite s prolaza. Prilikom izvršavanja školskih zadataka kod predmeta kao što su likovni ili tjelesni odgoj, slijepom je djetetu potrebno prilagoditi nastavno gradivo na način kojim će ga ono moći provesti. Tako se primjerice u likovnom odgoju može koristiti crtači pribor za slijepe ili se umjesto izvršavanja crtačkih aktivnosti mogu primjeniti drugi načini likovnog izražavanja, kao što su glina i/ili drugi modelarni materijali, tehnike izrade predmeta od papira, plodovi iz prirode i drugo. Predlažemo uključivanje slijepog djeteta u sve sadržaje provođenja vremena u školi u skladu s njegovim mogućnostima, te da se o svim nepoznatim situacijama i načinima potrebnim za prilagodbu vezanim uz bilo koju vrstu oštećenja, uvijek konzultirate sa stručnim suradnicima koji su na raspolaganju djetetu s teškoćama u razvoju, kao i obrazovnoj instituciji. U hrvatskoj danas postoje udruge i institucije koje provode upravo takve programe te pružaju adekvatnu pomoć i podršku.

Gluhe i nagluhe osobe

Kao što smo već prethodno naveli, pristup svakom oštećenju odnosno djetetu s teškoćom u razvoju neka bude prirodan i ležeran. Osjećaj straha (što i kako ćemo učiniti) jest normalna pojava koju osjećamo prilikom novih i nepoznatih situacija, a jedna od takvih situacija može biti prvo uspostavljanje kontakta s osobom/djetetom s oštećenjem sluha. No, ako uspostavimo ležeran osobni kontakt s gluhim ili nagluhim djetetom koji ćemo s obzirom na djetetovo sveopće stanje prirodno odabrati (govor, pokazivanje, pisanje, ručna abeceda ili pak znakovni govor), vrlo brzo prevladavamo strahove i nedoumice koje su prvotno bile prisutne.

Sluh je osjet kojim se zamjećuju zvukovi i tumači njihovo značenje. S obzirom na stupanj oštećenja sluha, razlikujemo dvije osnovne skupine: nagluhe i gluhe osobe. Nagluhe su one osobe kojima se prosječni gubitak sluha kreće od 20 ili 25 dB do 90 dB. Gluhe su one osobe koje imaju prosječan gubitak sluha iznad 90 dB. Nagluhe osobe, u percepciji govora, auditivne informacije dopunjavaju vizualnom percepcijom, pri čemu im znatno pomaže slušni aparat, a kod nekih osoba kohlearni implantat (umjetna pužnica). Individualne razlike među osobama oštećena sluha velike su te značajno utječu na modalitete komuniciranja i na odabir rehabilitacijskih i edukacijskih postupaka.

Gluhe osobe ni uz pomoć slušnog aparata ne mogu cjelovito percipirati govor. Kod njih se percepcija govornog jezika dominantno odvija vizualnim kanalom – čitanjem s lica i s usana sugovornika, a interpersonalna komunikacija odvija se na znakovnom jeziku uzimajući u obzir sugovornikovo znanje tog jezika. Kao što je pismo slijepih osoba brajica, tako je jezik gluhih osoba znakovni jezik.

Kako bi rad i komunikacija s djecom oštećena sluha bili što lakši i jednostavniji, evo nekoliko osnovnih pravila u odnošenju prema gluhim i nagluhim osobama, odnosno djeci s oštećenjem sluha.

Način komunikacije s gluhim i nagluhim djetetom ovisit će kako o opisanom stupnju oštećenja sluha, tako i o vremenu njegova nastanka, odnosno o tome je li oštećenje sluha nastalo u prelingvalnom ili postlingvalnom razdoblju, odnosno je li dijete usvojilo govor i jezik prije nastupa oštećenja sluha ili nije. Stoga je vrlo važna početna dobra informiranost o stanju djetetova oštećenja, kao i o potrebama, načinu i mogućnostima njegovog komuniciranja. Kada ste se upoznali s djetetovim oštećenjem i njegovim načinom funkcioniranja, dobro je kao i kod svih vrsta oštećenja razred upoznati s djetetom i njegovim oštećenjem i načinom međusobne komunikacije. Ako se radi o stupnju oštećenja sluha koje omogućava međusobnu verbalnu komunikaciju s nagluhim djetetom, vjerojatno će u većini slučajeva biti dovoljno jasno i razumljivo govoriti tako da dijete može dobro vidjeti vaše lice, ili pojačati glas. No, kada se radi o značajnim porukama koje moraju biti dobro shvaćene, možete se koristiti i pisanjem. Pritom budite sigurni da vas je nagluho dijete dobro razumjelo i nemojte se voditi samo njegovim potvrdnim gestikuliranjem, već provjerite je li tome doista tako. Ako je pak stupanj oštećenja sluha takav da ne omogućava verbalnu komunikaciju s gluhim djetetom, bitno je znati uobičajeni način komuniciranja s tim djetetom. Ako se radi o znakovnom jeziku, a vi ga ne znate, neophodno je u razredu imati tumača i prevoditelja za znakovni jezik. Prilikom komunikacije s djetetom s oštećenjem sluha nemojte neprirodno glasno pričati (vikati), već jasnije i razgovjetnije govorite, odnosno, ako je potrebno, malo pojačajte glas.

Kako bi dijete moglo čitati s vašeg lica i usana, nemojte imati nikakav predmet u ustima, isto kao što nećete rukom prekrivati usta. Kako bi vas dijete bolje moglo vidjeti, odnosno čitati s vašeg lica i usana, zauzmite položaj u kome je vaše lice najbolje osvijetljeno. Ne govorite u pravcu zida ili okrenuti od djeteta s oštećenjem sluha. S djetetom s oštećenjem sluha ostvarujte kontakt očima, a prilikom nekog zvučnog signala, upozorenja ili zvučnog podražaja, djetetu s oštećenjem sluha objasnite što se događa.

Svim ovim načinima komunikacije s djetetom s oštećenjem sluha poučavajte i ostale vršnjake u razredu, te educirajte ostalo osoblje škole s kojima će ono prilikom školovanja komunicirati.

Ako vas prilikom komunikacije dijete s oštećenjem sluha nije razumjelo, preformulirajte rečenicu: ponovite je, pojednostavite, skratite ili je u potpunosti promijenite. Razumijevanje od strane djeteta s oštećenjem sluha provjeravajte ako dijete ostavlja dojam da vas nije razumjelo, a tako i vi napomenite djetetu ako ga niste dobro razumjeli. Atmosferu u razredu učinite prirodnom uz naglasak na ono što dijete s oštećenjem sluha može. Potičite ga u razvijanju njegovih ostalih sposobnosti i talenata, uključujte ga u igru i razredne aktivnosti s ostalom djecom te, uz respektiranje djetetova oštećenja, potičite normalno prihvaćanje različitosti kako kod djeteta s oštećenjem sluha, tako i kod ostale djece u razredu i školi. Prilikom rješavanja školskih zadataka u kojima su potrebne fizičke aktivnosti djetetu s oštećenjem sluha dobro objasnite što se od njega traži, te pritom budite sigurni da vas je dobro razumjelo. Sugeriramo da kod izvršavanja zadataka koji zahtijevaju opetovano izvršavanje na individualnoj osnovi (u predmetima kao što je tjelesni odgoj), dijete s oštećenjem sluha prvotno vizualno percipira što se od njega traži, kroz gledanje vršnjaka u razredu, pa da ih nakon vizualiziranja i ono samostalno izvršava. Ako vam se komunikacija s djetetom s oštećenjem sluha čini dugotrajno teška ili ne rezultira napretkom, potražite pomoć kod stručnih suradnika koji su kompetentni za dijete s oštećenjem sluha, te ne posustajte u komuniciranju s tim djetetom.

Oštećenja jezično-govorne-glasovne komunikacije i specifične teškoće u učenju

Radi se o složenom obliku oštećenja koja prije svega zahtijevaju direktno i izravno odnošenje prema osobi/djetetu koje takvo oštećenje posjeduje. Naime, vrlo smo često svjedoci indirektno komunikacije (preko posrednika) u odnosu osoba bez invaliditeta i osoba s oštećenjem/invaliditetom. Takav pogrešan odnos u komunikaciji posebno je postojan prema osobama s jezično-govornim-glasovnim oštećenjima u komunikaciji.

No, vrlo je bitno direktno i izravno komuniciranje s osobom/ djetetom s tom vrstom oštećenja, ma koliko nam isto oduzimalo vremena i tražilo posebne metode i načine komuniciranja.

Izravni način komuniciranja s osobom s invaliditetom i/ili djetetom s teškoćama u razvoju bitno je prakticirati kod svake vrste invaliditeta, te istome učiti kako učenike – vršnjake u razredu koji dijete s teškoćama u razvoju pohađa, tako i ostale djelatnike i učenike škole. Kod djeteta s jezično-govornim-glasovnim oštećenjima u komunikaciji i specifičnim teškoćama u učenju, pri izvršavanju školskih zadataka potrebna je dobra informiranost o njegovim komunikacijskim mogućnostima, razumijevanju i mogućem načinu komuniciranja dijete/okolina, te usvajanja školskog gradiva. Sugeriramo ne naglašavanje djetetovih nemogućnosti i specifičnosti u komunikaciji, već strpljivost, ležernost i poticanje preostalih potencijala kod samog djeteta, čemu je dobro učiti i ostale vršnjake u razredu.

Osobe s poremećajima iz autističnog spektra

U osnovi svih teškoća osoba s PAS (poremećajima autističnog spektra) unutarnje su kočnice koje stoje na putu uspostavljanja socijalne interakcije (nezainteresiranost ili slabije zanimanje za igru i druženje s drugima), verbalne ili neverbalne komunikacije (izostanak govora ili zaostajanje u govoru, doslovno shvaćanje, drugačije razumijevanje), mogućnosti imaginacije (suženi interesi, neobične aktivnosti i ponašanja, ponavljajuće i stereotipne radnje) te senzorne integracije. Naime, djeca s autizmom vide, čuju i osjećaju, ali te dojmove teško sklapaju u smislenu cjelinu, pa se stoga povlače u vlastiti svijet u kojem nalaze sigurnost. Stoga osobe s autizmom imaju teškoća u izražavanju svojih osjećaja, želja, potreba, sposobnosti i problema s kojima se svakodnevno bore, a što se odražava na njihovo ponašanje koje može biti vrlo neobično. Znanstveno je dokazano da se ranim prepoznavanjem te ciljanom ranom intervencijom značajno može poboljšati životni ishod osoba s autizmom. Sve je više priča iz svijeta o autistima koji završavaju škole, fakultete i osposobljavaju se za zanimanja, no kako bi to postalo pravilo i kod nas, potrebna je potpora društva. Ako dijete s poremećajem iz spektra autizma pohađa redovno osnovnoškolsko obrazovanje, kao i kod svih već navedenih oštećenja primarno je potrebna dobra informiranost o samom oštećenju kao i o funkcioniranju djeteta koje ga posjeduje. Budući da je autizam vrlo specifičan poremećaj, isti zahtijeva dobru opservaciju djeteta i njegovih mogućnosti, sposobnosti eventualnih ponavljajućih radnji i slično. Jednostavnim pristupom potrebno je o samom oštećenju educirati kako učenike – vršnjake u razredu koji dijete pohađa, tako i roditelje učenika i djelatnike škole, koji će na specifičnosti ovog oštećenja upozoriti i ostale učenike. Uz sve navedeno, potrebno je prilagoditi se sposobnostima i mogućnostima djeteta s poremećajem autizma, te ga u istima poticati. Mnoga djeca s poremećajem autizma posjeduju brojne talente i njih je poželjno otkriti/osloboditi. Za što bolje funkcioniranje djeteta s poremećajem autizma, te za što bolju atmosferu u razredu i potpuniju integraciju, sugeriramo također kontinuiranu suradnju sa kompetentnim stručnim službama.

Tekst o autizmu dijelom je preuzet sa stranica Saveza udruga autizma Hrvatske, www.autizam-suzah.hr

Disleksija i disgrafija

Riječ disleksija nastala je iz grčkog prefiksa “dys-” (= slab, loš, neprimjeren) i riječi “lexis” (jezik, riječ). Disleksija je, prema definiciji Orton Dyslexia Society, jedna od nekoliko teškoća u učenju.

To je jezično utemeljen poremećaj konstitucijskog podrijetla koji obilježavaju teškoće u kodiranju pojedinih riječi, a koje obično odražavaju nedostatne sposobnosti fonološke obrade. Teškoće u dekodiranju pojedinih riječi neočekivane su s obzirom na dob i ostale kognitivne i akademske sposobnosti; one nisu rezultat općih razvojnih ili senzoričkih teškoća. Disleksija se očituje različitim teškoćama u različitim oblicima jezika, često uključujući uz probleme čitanja i ozbiljne probleme u stjecanju vještine pisanja. Disgrafija je stabilna nesposobnost djeteta da svlada vještinu pisanja (prema pravopisnim načelima određenoga jezika), koja se očituje u mnogobrojnim, trajnim i tipičnim pogreškama. Teškoće, tj. pogreške nisu povezane s neznanjem pravopisa, i trajno su zastupljene bez obzira na dovoljan stupanj intelektualnog i govornog razvoja, normalno stanje osjetila sluha i vida te redovito školovanje.

U velikom broju slučajeva disleksija i disgrafija su u djeteta istodobne, u jedinstvu. Ipak, u mnogim slučajevima specifične teškoće u pisanju postoje zasebno. Takvo dijete može imati teškoće u čitanju samo na početku školovanja, a ozbiljne teškoće u pisanju ostaju mnogo duže, kada je čitanje već svladano. Dakle, disleksija i/ili disgrafija ne ubrajaju se u intelektualne teškoće ili u smanjeno intelektualno funkcioniranje djeteta s navedenim poremećajima čitanja ili pisanja. Stoga takvu djetetu nije potrebno školski program prilagođavati umanjivanjem količine usvajanja školskog gradiva zbog intelektualnih oštećenja, već je potrebno prilagoditi se individualnim djetetovim sposobnostima čitanja i/ili pisanja. Vršnjake je u razredu potrebno informirati o ovom poremećaju, te se prema svim značajkama koje on nosi odnositi što ležernije i prirodnije. Kako bi dijete s disleksijom i/ili disgrafijom što adekvatnije moglo usvojiti školsko gradivo te bilo u potpunosti uključeno u sveukupnu školsku okolinu, poželjno je surađivati s logopedskim i/ili drugim kompetentnim stručnim službama.

Tekst o disleksiji i disgrafiji dijelom je preuzet sa stranica Hrvatske udruge za Disleksiju, www.hud.hr

Intelektualne teškoće

Intelektualne su teškoće složena pojava stanja djeteta odnosno osobe. Intelektualne teškoće teško je jedinstveno definirati, jer obuhvaćaju različite medicinske, psihološke, pedagoške i socijalne parametre, pa nema jedne zadovoljavajuće definicije koja bi izrazila svu njihovu složenost.

Prema suvremenim spoznajama i pristupu Svjetske zdravstvene organizacije, a na temelju podataka dostupnih iz AAMR-a (Američki savez za mentalnu retardaciju), intelektualne se teškoće određuju

kao: "... Značajno ograničenje u ukupnom životu pojedinca, karakterizirano bitnim ispodprosječnim intelektualnim funkcioniranjem koje je istodobno popraćeno smanjenom razinom u dvije ili više adaptivnih vještina. Područja adaptivnih vještina su: komunikacija, briga o sebi, stanovanje, socijalne vještine, samousmjeravanje, zdravlje i sigurnost, funkcionalna akademska znanja, slobodno vrijeme i rad. Intelektualne teškoće kao stanje utvrđuju se prije 18. godine života..." Ova određenja mogu se smatrati dinamičkim i razvojnim, odnosno može se reći da uspjeh pojedine osobe prema starosnoj dobi ovisi o stupnju intelektualne teškoće. U ranoj dobi to je senzomotorni razvoj, u školskoj dobi uspjeh u učenju, a u odrasloj stupanj gospodarske neovisnosti, odnosno mogućnosti radnog angažiranja uz podršku.

Danas se sve više prakticira uključivanje djece s intelektualnim teškoćama u redovni obrazovni sustav. U redovno školovanje upućuju se ona djeca čije je intelektualno funkcioniranje adekvatno za prilagođeno ili djelomično potpuno usvajanje školskog gradiva.

Pravilo koje se proteže kroz cijeli tekst brošure vrijedi i za djecu s intelektualnim teškoćama. Potrebna je prvotna informiranost o vrsti i stupnju oštećenja koje dijete posjeduje te o načinu komuniciranja s takvim djetetom, kao i o njegovim mogućnostima/nemogućnostima i svim specifičnostima tog oštećenja; nadalje je potrebno upoznati i ostalu djecu u razredu s djetetom i njegovim oštećenjem te načinom funkcioniranja i komuniciranja. Kroz cjelokupni proces obrazovanja djeteta s intelektualnim teškoćama potrebno je adekvatno pružanje podrške u usvajanju školskog gradiva i ostalih obrazovnih segmenata. Zbog stupnja ili specifičnosti intelektualnog oštećenja djeteta često je u nastavi potrebna prisutnost osobnog asistenta, pa ju je stoga važno definirati prije samog početka školovanja djeteta s intelektualnim teškoćama. Kao i svako drugo, i intelektualno oštećenje ima svoje specifičnosti i zahtijeva individualizirani pristup; vrlo je važno da dijete kontinuirano podržavaju kompetentni stručni suradnici i da se kroz stručnu opservaciju i u skladu s njegovim mogućnostima razvijaju sposobnosti, potrebe i želje djeteta.

Tekst o intelektualnim teškoćama dijelom je preuzet sa stranica Hrvatskog saveza udruga za osobe s intelektualnim teškoćama, www.savezosit.hr

Oštećenja organa i organskih sustava

Kod djece/osoba s oštećenjem organa i organskih sustava uglavnom govorimo i o takozvanom nevidljivom oštećenju. Nevidljivo oštećenje često zna biti vrlo teško za dijete koje ga posjeduje budući da često mora objašnjavati razloge svojih potreba ili dolazi do nerazumijevanja okoline. Zato je pogotovo kod ovakvih vrsta oštećenja vrlo važno o specifičnostima i potrebama tog oštećenja informirati okolinu / polaznike razreda i školske djelatnike.

PRAVILNIK O OŠ I SŠ OBRAZOVANJU UČENIKA S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2015_03_24_510.html

Uključivo obrazovanje

Opći komentar br. 4 (2016.) UN-ovog Odbora za prava osoba s invaliditetom o pravu na uključivo obrazovanje

[https://mdomsp.gov.hr/userdocsimages/zgrbac/Opći_komentar_br.4_%20\(2016.\)_o_pravu_na_uključivo_obrazovanje.pdf](https://mdomsp.gov.hr/userdocsimages/zgrbac/Opći_komentar_br.4_%20(2016.)_o_pravu_na_uključivo_obrazovanje.pdf)

11. Odbor naglašava važnost razlikovanja isključivosti, segregacije, integracije i uključivosti. Do isključivosti dolazi kada su učenici izravno ili neizravno spriječeni ili kada im je uskraćen pristup obrazovanju u bilo kojem obliku. Do segregacije dolazi kada se odgoj i obrazovanje učenika/studenata s invaliditetom odvija u odvojenom okruženju, a koje je osmišljeno ili se koristi kao odgovor na pojedinu vrstu invaliditeta ili raznih vrsta invaliditeta, odvojeno od učenika/studenata bez invaliditeta. Integracija je proces smještanja osoba s invaliditetom u postojeće redovne obrazovne ustanove, pod uvjetom da se oni mogu prilagoditi standardiziranim zahtjevima koji postoje u tim ustanovama.

Uključivost predstavlja proces sustavne reforme koji uključuje promjene i prilagodbe sadržaja, nastavnih metoda, pristupa, struktura i strategija u odgoju i obrazovanju kako bi se prevladale prepreke i omogućilo jednako i participatorno iskustvo učenja, kao i okruženje koje najbolje odgovara potrebama i sklonostima svih učenika/studenata određene dobne skupine. Smještanje učenika/studenata s invaliditetom u redovan razred bez pratećih strukturnih promjena, primjerice u odnosu na organizaciju, plan i program i strategije podučavanja i učenja, ne predstavlja uključivost. Osim toga, integracijom se ne može automatski jamčiti prijelaz sa segregacije na uključivost.

UNIVERZALNI DIZAJN

Uz edukativni segment prilagodbe i poticanje ravnopravnosti među djecom s teškoćama u razvoju i bez njih, također moramo razvijati i onaj tehnički segment adaptacije, a to je univerzalni dizajn.

U posljednje vrijeme sve češće primjećujemo arhitektonske prilagodbe javnih prostora. One su primarno namijenjene baš osobama s invaliditetom, ali zašto kažemo „primarno“:

Na primjer to su: takozvane rampe za invalidska kolica i/ili hodalice kod prostora ispunjenog stepenicama, posebna parkirališna mjesta za osobe s invaliditetom, spuštene pločnici kod silaska s trotoara, šira ulazna vrata...

No, sve navedeno, iako svojom strukturom izgleda kao da je namijenjeno izričito za osobe s tjelesnim oštećenjem, koristi i svima ostalima bez obzira na sposobnost kretanja. Tako će se postavljenom rampom ispred ulaza u određenu javnu instituciju jednako uspješno kretati i osoba koja se kreće uz pomoć hodalice i/ili invalidskih kolica, kao i osoba koja gura dječja kolica, ili pak starija osoba kojoj se teško penjati po stepenicama – odnosno bilo koja druga osoba bez oštećenja. Takvih je primjera puno, a model koji njima želimo objasniti naziva se univerzalni dizajn.

Univerzalni dizajn označava oblikovanje proizvoda, okruženja, programa i usluga na način da ih mogu koristiti svi ljudi u najvećoj mogućoj mjeri, bez potrebe prilagođavanja ili posebnog oblikovanja. Univerzalni dizajn ne isključuje pomoćne naprave za određene skupine osoba s invaliditetom u onim slučajevima kada je to potrebno. Primjeri su univerzalnog dizajna i niskopodni tramvaji, vlakovi i autobusi, spuštene police u trgovačkim centrima, prilagođeni WC prostori, spuštene prekidači za svjetlo i utičnice za struju, kose platforme umjesto stepenica, govorna podrška u sredstvima javnog prijevoza, govorna podrška i brojevi označeni brajicom u dizalima, prevoditelji znakovnog jezika na javnim događajima i slične prilagodbe. Univerzalni dizajn ima za cilj izgradnju i adaptaciju javnih prostora i sadržaja na način da budu jednako korisni svima bez obzira na različitosti koje se manifestiraju kroz određeni invaliditet.

Spomenuti način prilagodbe uvelike pomaže pri izvršavanju svih segmenata obrazovanja izvan školske zgrade, kao što su odlasci na školske izlete i drugo. Osim toga, iz svega navedenog dobro je znati kako najadekvatnije arhitektonski prilagoditi školski prostor za upotrebu svih: osoba s invaliditetom i bez invaliditeta, odnosno djece s teškoćama u razvoju i bez njih. Dakle, najadekvatnija je prilagodba ona vođena mogućnostima univerzalnog dizajna.

NA KRAJU

Kako bi dijete s teškoćama u razvoju bilo adekvatno uključeno u cjelokupni obrazovni sustav i sve segmente provođenja vremena u školi, potrebno je uz obrazovni i rehabilitacijski segment na jednostavan način od prvog dana djetetovog školovanja uključivati i ostalu djecu – vršnjake u razredu i/ili kolege u školi. Naime, takvim načinom uključivanja djece bez teškoća u razvoju u suživot s djetetom koje posjeduje određeno oštećenje, direktno utječemo na neutraliziranje mogućih stečenih predrasuda, etiketiranja djece s teškoćama u razvoju i/ili osoba s invaliditetom; potičemo djecu međusobnom pomaganju i empatiji te stvaramo zdravu i ravnopravnu okolinu. Model koji nam u tome može također uvelike pomoći jest involviranje djeteta s teškoćama u razvoju u pružanju one vrste podrške i/ili sposobnosti koju ono posjeduje, ostalim učenicima bez oštećenja (učenje školskog gradiva iz onih predmeta za koje dijete s teškoćama u razvoju pokazuje interes i talente i drugo).

Sukladno tome, svatko od nas može pridonijeti prilagodbi i boljem načinu života i suživota osoba s invaliditetom i bez invaliditeta, odnosno djece s teškoćama u razvoju i bez njih. Sasvim je jasno da invaliditet/oštećenje sa sobom nosi određene izazove, ali oni nam mogu služiti da bismo zajedno učili i stvarali bolje društvo, to jest bili dio njega.

Ova brošura tiskana je kroz projekt “Iskustvom i znanjem do jednakosti” uz financijsku podršku grada Zagreba.